

ПОЯРКОВ А. Ю.,
аспірант кафедри кримінального
процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.14+343.326
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.41>

**КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ОРГАНІЗОВАНІ ГРУПИ
ТА ЗЛОЧИННІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ**

У статті розглянуто окремі питання засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Підтримана думка, що такі засоби кримінального процесуального доказування – один із елементів кримінального процесуального доказування, є системою взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовується уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінального провадження для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні.

Встановлено, що засоби зумовлюють детальне вивчення змісту обставин, які потребують встановлення. Головним елементом обставин у кримінальних провадженнях щодо кримінальних протиправних діянь передбачених розділом XIII Кримінального кодексу України вчинених організованими групами, злочинними організаціями є подія злочину (предмет злочинного посягання; час і місце вчинення злочину; способи злочинної діяльності; мотив і мета злочину; розміру майнової шкоди; відомостей, що характеризують організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації, особу підозрюваного, а також обставин, які виключають кримінальну відповідальність).

Основними видами засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є не тільки фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а й докази як єдність фактичних даних і їх джерел (показання; речові докази; документи; висновки експертів; електронні докази); способи їх отримання або способи перевірки вже отриманих (слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

Ключові слова: організовані групи, злочинні організації, наркотичні засоби, психотропні речовини, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, кримінальні процесуальні засоби, досудове розслідування.

Poyarkov A. Yu. Criminal procedural means of evidence in criminal proceedings about organized groups and criminal organizations in the field of traffic of narcotics, psychotropic substances or their analogues

The article examines certain issues of the means of criminal procedural evidence in the pre-trial investigation of criminal proceedings about organized groups and criminal organizations in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues. The supported opinion is that such means of criminal procedural evidence are one of the elements of criminal procedural evidence, are a system of interdependent and interconnected procedural mechanisms that have a cognitive, practical and mental nature, which are used by a subject authorized by criminal procedural law in criminal proceedings to ensure implementation of the purpose of criminal procedural evidence in pre-trial investigation.

It was established that the means require a detailed study of the content of the circumstances that need to be established. The main element of the circumstances in criminal proceedings regarding criminal illegal acts provided for by Chapter XIII of the Criminal Code of Ukraine committed by organized groups, criminal organizations is the event of the crime (object of the criminal offense; time and place of the crime; methods of criminal activity; motive and purpose of the crime; amount of property damage; information, which characterize the organization and activities of an organized group, criminal organization, the identity of the suspect, as well as circumstances that exclude criminal liability).

The main types of means of criminal procedural evidence in criminal proceedings regarding organized groups and criminal organizations in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues are not only factual data contained in certain legally prescribed sources, but also evidence as a unity of factual data and their sources (testimony; physical evidence; documents; expert opinions; electronic evidence); methods of obtaining them or methods of checking already received (investigative (search) actions, including covert ones; requisitioning of things or documents; receiving things or documents; temporary access to things and documents; familiarization with the materials of criminal proceedings; appointment of audits and checks in the criminal procedure; involvement of a specialist).

***Key words:** organized groups, criminal organizations, narcotics, psychotropic substances, criminal proceedings, criminal procedural evidence, criminal procedural means, pre-trial investigation.*

Вступ. Сьогодні незаконне виробництво наркотичних засобів та сировини для їх виготовлення, втягнення територій все більшої кількості держав до нелегального обігу наркотиків супроводжується розширенням масштабів криміналізації суспільства, збільшенням кількості наркозалежних людей, розповсюдженням захворювань, пов'язаних з вживанням наркотиків. На такому негативному тлі в суспільстві зростає кількість кримінальних правопорушень насильницького характеру, рівень загальної злочинності. Загостренню ситуації сприяє те, що домінуючі позиції в незаконному обігу наркотиків займають організовані злочинні групи, які мають міцні міжнародні зв'язки й спрямовують свої зусилля на контрабандне переміщення наркотиків та інших небезпечних речовин.

Отримані від цієї незаконної діяльності прибутки вкладаються в інші види злочинної діяльності, такі як контрабанда зброї, торгівля людьми, тероризм, відмивання грошей. Ці кошти, отримані від незаконного обігу наркотиків, вливаються в економічну систему держави через різноманітні фінансові операції. Особливо гостро ця проблема проявляється в країнах, які здійснюють кардинальні соціально-економічні перетворення та формулюють нові моральні й правові цінності.

Водночас, ефективність розвитку вітчизняної системи кримінального процесу, яке має за мету захист особи, суспільства та держави від злочинів, захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування, неможливе без належної наукової розробки ключових положень теорії кримінального процесуального доказування та забезпечення ефективних правових механізмів їх впровадження до національного кримінального процесуального законодавства, які враховують сучасні наукові розробки теорії кримінального процесуального доказування, міжнародний досвід функціонування інститутів доказів і доказування та відповідають вимогам правозастосовної практики.

Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є актуальним як для вітчизняної науки, так і для практики досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень судом. Необхідно детально вивчити види та класифікацію засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів.

Постановка завдання. Метою статті є розкрити кримінальні процесуальні засоби доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Результати дослідження. Суспільна небезпечність незаконного виробництва наркотичних засобів та сировини для їх виготовлення, супроводжується втягненням території все більшої кількості держав до нелегального обігу наркотиків, супроводжується розширенням масштабів криміналізації суспільства, збільшенням кількості наркозалежних людей, розповсюдженням захворювань, пов'язаних з вживанням наркотичних засобів [1, с. 93]. На такому негативному тлі в суспільстві зростає кількість злочинів насильницького характеру, рівень загальнокримінальної злочинності. Загостренню ситуації сприяє те, що домінуючі позиції в незаконному обігу наркотиків займають організовані злочинні групи, які мають міцні міжнародні зв'язки й спрямовують свої зусилля на контрабандне переміщення наркотичних засобів, сильнодіючих речовин, їх аналогів або прекурсорів [2, с. 101]. Отримані від цієї незаконної діяльності надприбутки вкладаються в інші сфери злочинної діяльності, зокрема, контрабанду зброї, торгівлю людьми, тероризм, відмивання незаконних доходів. Ці кошти, отримані від незаконного обігу наркотиків, вливаються в економічну систему держави за допомогою різноманітних фінансових операцій. Ця проблема особливо гостро проявляється в країнах, які здійснюють кардинальні соціально-економічні перетворення та формулюють нові моральні й правові цінності [3, с. 124–125].

У контексті розгляду предмету дослідження, зауважимо, що «кримінальне провадження» – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Відповідно до ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування

та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [4].

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, за винятком випадків, визначених у ч. 2 ст. 92 КПК України, покладено на слідчого, прокурора та, в установлених КПК України випадках, – на потерпілого. Водночас, обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат й обставин, які характеризують обвинуваченого, покладено на сторону, що їх подає [4].

Головним елементом предмета доказування, що підлягає встановленню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, є ознаки події злочинів передбачених розділом XIII Кримінального кодексу України (ст. 305, 307, 308, 311–313, 321) [5], а саме встановлення: а) предмету злочинного посягання (наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, кошти, наркотичне обладнання тощо), а також обставин, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків та є доходами від нього; б) часу і місця вчинення злочину; в) способу злочинної діяльності (підготовка, вчинення та приховування злочинних дій; вербування, фінансове або матеріальне забезпечення окремого члена чи групи (організації); втягування у вчинення контрабанди наркотиків, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів; викрадення, привласнення, вимагання та ін.); г) мотиву і мети злочину, які тісно пов'язані між собою. Не довівши мотиву злочину, неможливо встановити його мету, і навпаки. Слід вирізняти й доказувати головну та проміжні цілі злочинів, пов'язаних із наркотиками; д) розміру майнової шкоди (за результатами проведення різних видів експертиз й аналізу документів, які підтверджують майнові витрати); е) відомостей, що характеризують організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації, особу підозрюваного, а також обставин, які виключають кримінальну відповідальність (фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності).

Такі елементи події злочину відображають головну мету кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях про організовані групи та злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Протягом становлення та розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства поняття засобів кримінального процесуального доказування нормативно не визначалося. Відсутня відповідна категорія й в чинному КПК України, наслідком чого є різне розуміння практичними працівниками її сутності.

Практично кожний представник теорії кримінального процесуального доказування розглядав засоби кримінального процесуального доказування як безпосередньо, так і опосередковано в межах власного предмету дослідження. Не дивлячись на зазначене, результати проведеного нами аналізу наукових праць [6–9], засвідчили, що у переважній більшості у досудовому розслідуванні засобами кримінального процесуального доказування є система взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер. Ці механізми застосовуються уповноваженим суб'єктом кримінального провадження відповідно до кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення реалізації цілей кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні.

Варто підтримати О. С. Старенького, й зазначити, що ознаками поняття засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, якими є: система

взаємозалежних і взаємопов'язаних механізмів; мають пізнавально-практичний та розумовий характер; застосовуються уповноваженим суб'єктом кримінального провадження у досудовому розслідуванні; здійснюються у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством; спрямовані на реалізацію мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Такі засоби кримінального процесуального доказування мають безпосередню та опосередковану форму вираження, що обумовлено їх функціональним призначенням у досудовому розслідуванні [10, с. 304].

З розвитком теорії кримінального процесуального доказування почали формуватися ширші підходи до виділення видів засобів кримінального процесуального доказування стверджує М. А. Погорецький. Термін «засоби» охоплює не лише докази, але й способи їх отримання, перевірки та використання. Засоби процесуального доказування вказують на питання: що, звідки і яким чином. Це можуть бути фактичні дані, які лягають в основу висновків, джерела цих даних, або способи отримання та перевірки фактів. Докази відносяться до першої групи, джерела доказів – до другої, а способи отримання та використання – до третьої [11, с. 74].

Так, Л. Д. Удалова стверджує, що неправильно вважати засоби доказування одночасно як єдність доказів і способів їх отримання, а також включати способи в сутність засобів. За думкою вченої, слідча дія як сукупність передбачених законом дій не може бути засобом або способом оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. Засобами доказування є не слідчі дії як сукупність дій, за допомогою яких збираються і перевіряються докази, і не форма отримання доказів, а самі докази. Деякі вчені вважають, що недоцільно вважати джерела доказів та способи їх отримання засобами кримінального процесуального доказування. Джерела доказів не можуть мати самостійного значення, оскільки вони не можуть існувати окремо від фактичних даних. Фактичні дані можуть існувати, зберігатись, передаватись та досліджуватись лише в їх нерозривній єдності з джерелами доказів. Без такої єдності доказ втрачає свою сутність [12, с. 103–104].

За С. М. Стахівським, джерела і методи отримання фактичних даних відіграють важливу роль у процесі доказування, але їх значення для встановлення шуканих обставин опосередковано фактичними даними. Він вважає, що єдиним засобом доказування в кримінальному процесі є докази, які представляють собою фактичні дані (інформацію про факти), отримані з перерахованих в законі джерел визначеними законом способами, на основі яких встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження [6, с. 177–178].

С. М. Стахівський та Ю. М. Грошевий обґрунтовували, що «ніякі слідчі та інші процесуальні дії не вправі виступати як засоби доказування, оскільки вони є засобами збирання доказової інформації, а не доказування» [7, с. 146]. Аналогічну позицію відстоює й Л. Д. Удалова, на думку якої, неправильно визначати засоби доказування одночасно як єдність доказів і способів їх отримання, а також включати способи в сутність засобів. На думку вченої, слідча дія як сукупність передбачених законом дій не може бути засобом або способом оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. Засобами доказування, на думку Л. Д. Удалової, є не слідчі дії як сукупність дій, за допомогою, яких збираються і перевіряються докази, і не форма отримання доказів, а самі докази [12, с. 197–198].

Аналізуючи різні підходи вчених до видів засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, слід зазначити, що засобом кримінального процесуального доказування є не фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а – докази як єдність фактичних даних і їх джерел. З приводу віднесення до засобів кримінального процесуального доказування способів отримання доказів зазначимо наступне. Якщо розглядати кримінальне процесуальне доказування лише як розумову (логічну) діяльність, що складається з 1) тези, 2) доводів (аргументів), 3) способу доказування (демонстрації), то засобами кримінального процесуального доказування є лише докази. Однак, враховуючи обрану нами в якості науково-методологічної основи комплексну концепцію

кримінального процесуального доказування, засоби кримінального процесуального доказування мають розумовий та пізнавально-практичний характер, що дає підстави відносити до їх числа не лише докази, а й способи їх отримання та перевірки. При цьому зауважимо, що слідчі (розшукові) дії не відносяться до засобів оцінки доказів або обґрунтування висновків органів розслідування і суду. За результатами проведення слідчих (розшукових) дій отримуються докази, які, власне, можуть бути використанні суб'єктами кримінального процесуального доказування для обґрунтування їх правових позицій, що відображаються у відповідній процесуальній формі (клопотання, скарга, заява, постанова, ухвала). Тобто, слідчі (розшукові) дії є способами отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів.

Недоцільно відносити способи використання доказів до засобів кримінального процесуального доказування, оскільки в такому випадку необґрунтовано зміщується сутність таких категорій як засоби кримінального процесуального доказування та напрями (способи) використання доказів, що мають різне змістовне навантаження. Не потрібно обмежувати способи отримання та перевірки доказів лише слідчими й судовими діями, адже всі процесуальні дії, що мають пізнавально-практичний характер, є засобами кримінального процесуального доказування.

До засобів кримінального процесуального доказування Ю. М. Грошевий також відносить витребування предметів і документів, отримання документів від учасників процесу та інших осіб, проведення ревізій; перевірку показань на місці, значення якої як способу одержання доказів підтверджується слідчою і судовою практикою та інші процесуальні дії [13]. Крім того, до даної категорії засобів доказування автор відносить й прослуховування і звукозапис телефонних розмов, результати яких можуть бути використані як докази, а також одержання зразків для порівняльного дослідження і ексгумації трупа, передбачені кримінально-процесуальним законом. Проте такий перелік засобів кримінального процесуального доказування є неповним стверджують М. Є. Шумило та В. В. Вапнярчук, через відсутність чіткого закріплення системи засобів кримінального процесуального доказування у чинному КПК України. Необхідно розширити цей перелік з урахуванням потреб правозастосовної практики [14; 15].

Висновки. Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є важливим як для вітчизняної науки, так і для практики досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень судом, позаяк є одним із елементів кримінального процесуального доказування, системою взаємозалежних і взаємопов'язаних процесуальних механізмів, які мають пізнавально-практичний та розумовий характер, що застосовується уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у кримінального провадження для забезпечення реалізації мети кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Засоби зумовлюють детальне вивчення змісту обставин, які потребують встановлення (головним елементом обставин є подія злочинів передбачених розділом XIII Кримінального кодексу України (ст. 305, 307, 308, 311–313, 321 Кримінального кодексу України): предмет злочинного посягання; час і місце вчинення злочину; способи злочинної діяльності; мотив і мета злочину; розміру майнової шкоди; відомостей, що характеризують організацію і діяльність організованої групи, злочинної організації, особу підозрюваного, а також обставин, які виключають кримінальну відповідальність).

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Суть кримінального процесуального доказування визначається тим, що його правильне проведення дозволяє забезпечити реалізацію прав і законних інтересів всіх учасників кримінального процесу. Питання, які виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на основі достовірно встановлених у процесі доказування обставин. Участь зацікавлених суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації принципів кримінального процесу, а докази є підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Засобом кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо організованих груп та злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є не тільки фактичні дані, що містяться в певних передбачених законом джерелах, а: 1) докази як єдність фактичних даних і їх джерел (показання; речові докази; документи; висновки експертів; електронні докази); 2) способи отримання доказів або способи перевірки вже отриманих доказів (слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні; витребування речей чи документів; отримання речей чи документів; тимчасовий доступ до речей і документів; ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; призначення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні; залучення спеціаліста).

Список використаних джерел:

1. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 209 с.
2. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с.
3. Мазуренко О. В. Запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у Причорноморському регіоні материкової України : дис... докт. філос. : 081 «Право». Одеса, 2023. 277 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
7. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. 2-е вид., стереотип. Київ : КНТ : Фурса С.Я., 2007. 269 с.
8. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 448 с.
9. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник. Акад. адвокатури України. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.
10. Старенький О. С., Погорецький М. А. Засоби кримінального процесуального доказування. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 томах. Том 19: Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура* / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 303–305.
11. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 70–78.
12. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В. 2005. 324 с.
13. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3 (10). С. 69–76.
14. Шумило М. Роль і розвиток доказового права у кримінальному процесі. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 1. С. 11–16.
15. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

